Ганна ДИДИК-МЕУШ
(*Львів*)

ЗАКАРПАТСЬКІ ГОВІРКОВІ РИСИ В МОВНІЙ ТКАНИНІ НЕКАНОНІЧНОГО ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО ТЕКСТУ XVI СТ.

Анотація. У статті йдеться про створення української конфесійної літератури на основі народного мовлення. Проаналізовано діалектні риси євангельського тексту XVI ст., створеного на території Закарпаття.
Ключові слова: діалектні риси, говірки, конфесійна література.
Summary. The article deals with the creation of Ukrainian religion literature based on the folk speech. The dialectic features of the gospel text of the XVI century, created in the Transcarpathian territory are analyzed here.
Key words: dialectic features, transcarpathian talks, religion literature.

"Поученія на евангеліе по Няговскому списку 1758 г." (тобто "Нягівське Євангеліє" XVI ст., далі – НЄ) жанрово належить до Учительних Євангелій – збірників проповідей на недільні євангельські читання та найважливіші церковні свята. Будучи від початку перекладними (як-от знамените Учительне Євангеліє Каллиста к. XIV – п. XV ст.), у II половині XVI ст. вони стають "популярними Учительними Євангеліями" (У. Добосевич), або "Учительними Євангеліями нового типу" (Г. Чуба), які з'явилися внаслідок поширення на українських землях західноєвропейського протестантсько-реформаційного руху. Більшість Учительних Євангелій переписана або функціонувала на південно-західних українських етнічних теренах (Перемишль, Сянок, Жидачів, Угнів), їх активно переписували також на Закарпатті (Скотарська, Ладомирівська, Пряшівська, Углянська копії та ін.). Тексти з Галицької Русі поширилися на інші землі, але поза Галицькою і Карпатською Руссю створення творів такого жанру не набуло великої популярності [8, 70-71].

Основою для створення нових українських гомілійних збірників, зокрема і для НЄ, слугували твори протестантських проповідників – домашні постили, особливо популярні в тих регіонах, що перебували під впливом нових релігійних настроїв. Отож під старою назвою та за усталеною структурою українські автори "сховали" власні оригінальні, хоч і анонімні, тексти, а самі гоміліари набули двох визначальних рис: 1) нова модель – проповіді "для люду", простих мирян (за спостереженнями сучасних дослідників, автор не мусив дбати про мистецьку красу твору, а лише розуміти біблійний текст, знати потреби вірних і словами Святого Письма відповісти на потреби сучасності); 2) мова, за визначенням тогочасних укладачів гомілійних збірників, – □□□□□ □□□□□ї□, □□□□□□□.

Мовознавець О. Петров чи не перший скрупульозно опрацював угромовні й українські повчання, зокрема НЄ. За його спостереженнями, у католицьких і протестантських повчаннях структура євангельських зачал, а також проповідей була зовсім іншою, більше уваги приділялося догматичним питанням, полеміці з іншими релігіями; такі гоміліари адресували освіченим читачам. Структура ж НЄ зовсім інша, автор НЄ не займається догматикою і полемікою, його адресат – прості миряни. О. Петров дійшов висновку: автор – "православный русскій священникъ изъ Марамороша или сосѣдней карпаторусской территоріи, и въ основѣ своихъ воззрѣній, и формально остался сыномъ воспитавшей его православной церкви, хотя подчинился въ сильной степени вліянію реформаціонныхъ идей, приведшихъ его къ сознанію необходимости введенія народнаго языка въ церковь, а также къ пониманію религіи внутреннимъ, духовнымъ образомъ, а не внѣшнимъ, обрядовымъ, что въ значительной степени отдалило его отъ тогдашняго православнаго общества [6: 101]. Інший дослідник НЄ І. Панькевич деталізує, що в пам'ятці "поєднуються місцеві мараморські діалектизми" [5: 174]. До речі, якраз І. Панькевич (1938) виділив мараморську групу середньозакарпатських говірок із "гуцульських", а погуцульщення Марамарощини він датував XVII – початком XVIII ст., у період опришківсько-козацьких рухів [4]. Учені Л. Деже [2] і В. Німчук [3] поділяють думку попередників щодо діалектної основи НЄ.

Мова НЄ не однорідна: у вміщених цитатах зі Святого Письма є, зрозуміло, велика частка церковнослов'янізмів, а в повчаннях і поясненнях – мова яскраво народна. Подамо, для прикладу, такий фрагмент: □□□□ □□□ѣ□□□□□□ □□□□□ □□□□□□□□□□□□□□ □ □□□□□□: □□□□□-□□, □□□□□□ □□□□□ѣ□□ □□□□□□? І□□□□□ □□□□ □□□: □□□□ □□□□□□□ □□□□ □□□□□□ □□ѣ□□ □□□□□□□□ □□□□□□, □ □□□□ □□□□□ □□□□□, □ □□□□ □□□□□□ □□□□□: □□□□ □□□□ □□□□□□ □ □□□□□□ □□□□□ѣ□□. □ □□□□□□ □□□□ □□□□□□□□ □□□□□: □□□□ □□□□□□□□ □□□□□□, □□□ □□□□ □□□□. □□ □□□□ □□□□□ □□□□□ѣ□□□□ □□□□□ □□□□□□ □ □□□□□□□ □□□□□ (21а) (Тут і далі цит. за кн.: *Няговские поучения / Факсимильное воспроизведение текста по изданию А.Л. Петрова с вводной статьей Л. Деже под ред. и с предисловием А. Золтана*. – Ниредьхаза, 2006. – С. 3–226).

До найтиповіших мовних особливостей проповідей НЄ варто віднести загальноукраїнські фонетичні і морфологічні риси та риси південно-

західних говорів (їх у цій статті оминаємо). Особлива увага – вузькодіалектним рисам:

1. послідовно [у] на місці етимологічного [о] у наголошеній і в ненаголошеній позиціях (**Новый закунъ**; **мовитъ за пустъ святый у писмѣ святумъ**; **муль не точитъ**; **все тото марнустъ; на горѣ Синайскуй**; **не могла нѣ вытъ кого помучъ пріяти** (59б); **овунъ пуднявъ надъ усякое дѣло любовъ** (119а); **живъ у милости Божуй** (202а); **котрому не будетъ кунъця** (233б)).

2. часте [у] (графічне ю) після м'яких приголосних на місці етимологічного [е] (**ангелы учинены суть на службу людюмъ**; **избавлюнъ быти не можетъ** (226б); □□□ѣ□□ □□□ □□□□□□□□ □□□□□□□ (97а); **покуй вамъ принюсъ**; **не грѣши у перецѣ родителюмъ своимъ** (19а); **и рюкъ имъ Іисусъ**).

3. звукосполучення **ыр** відповідно до давнього **ръ** (**пріймана тѣла и кырви Христовы** (225б); **убійцы умываютъ у кырвы рукы свои** (228б)).

4. звук [ы] після задньоязикових приголосних у **гы, кы, хы** (**Іисусъ салашовавъ у хыжи ихъ** (186б)), **такъ теперъ чинятъ многы** (97а), □□ □□□□□□ □□□□□□□□□ѣ□□ □□□□ □□□□□ (191б)).

5. флексія -□□□ в О.в. одн. ім. ж. р. І і ІІІ в., у прикметниках та прикметникових займенниках ж. р. (**муковъ, вѣровъ, великовъ славовъ, товъ самовъ**).

6. флексія **-ове (-еве)** у Н.в. мн. ім. ч.р. (колишніх основ на -ŏ, -jŏ) (**научаютъ пастореве нашѣ** (225б); **мовили тоты старыи мужеве** (97б); **и нынѣ суть ворогове правдѣ** (105а)).

7. давні форми Н.в. мн. ім. ч. р. (колишніх основ на -ŏ) на -□ зі зміною [к] на [ц], [х] на [с] (**выходятъ книжници, попове, владыци на варышѣ и на села** (98а)).

8. форми Р.в. одн. ім. ІІІ в. мають архаїчну флексію **-е** (**изъ плодомъ вѣри и любве** (119б); **бесме церкве свей не выдкынули**)

9. питально-відносні займенники **што** і **кто** у метатезованій форма **тко**

10. особовий займенник ІІІ ос. у Н.в. одн. **вунъ, овунъ** (**не мугъ ему никто помочи, а вунъ его исцѣлилъ** (58б); **овунъ показивъ смертъ, овунъ выдгнѣвавъ отца святого Бога, овунъ выдкрывъ небо** (202б)).

11. особові займенники у непрямих відмінках мають форми **мя** (**у грѣхохъ родила мя мати моя** (202б), **ми** (**приведѣте ми его**), **тя** (**избавлю тя**), □□ (□□□□□□, □□□□, □□□□□□□□□□ □□ □□ □□ □□ѣ□□ (185б)); **нюмъ** (**у мнѣ будет житии, и я у нюмъ** (187б)), **ю** //**юй** у безприйменникових конструкціях (**иръци юй, нагай мѣнѣ поможет** (188а)) та **ню** у прийменникових; □□□□ (□ □□ѣ □□□□ □□□□, □ □ □ □□□□ (187б)).

12. редупліковані форми вказівних займенників **тотъ, тото, тоты, сесъ, сеся, сесе, сесѣ.**

13. особово-чоловічі форми збірних числівників **двае, трие, чотире, двоме, трьоме, чотирьоме.**

14. флексія **-еме (-ими)** в І ос. мн. дієслів теп. і майб. часу (**чомъ мы грѣшныи, не любиме его, занужъ намъ отецъ** (106а); □ѣ□□□□ □□ □□□□□□□, □□ □□□□ □□□□□ѣ□□□ (185а); □ѣ□□□ □□□□□ □□□□□□, □□□□ □□□□□-□□□ □□□□□ □□□□□□□□□□□ (190а)).

15. флексія **-ме** в І ос. мн. дієслів наказового способу (будьме, годуйме) (**просѣме у Бога вѣчного царства** (27а)).

16. творення умовного способу дієслів за допомогою часток **бим, бисте, бис, бесме**, а також у І ос. частка **быхъ** (**и заказуетъ намъ, бесме ся молили** (108б).

17. гіперизм □□□□ □□□ (**былъ емь**) замість традиційного □□□□□□ (□□□□□□) (**тричѣ палицами битъ былъ емъ, единъ разъ камѣнюмъ били** (15)).

18. особові частки в І і ІІ ос. одн. і мн. мин. часу (модифіковані форми давнього перфекта) (**ходивъ имъ, пушовъ исъ, робилы сте**).

19. формотворчі частки **нагай** і **негай** 'нехай', модальні частки **хотянь** 'хоч', **а** 'то' (**коли поразумѣла Марфа слово Іисусово, а она перестала** (190а)), □□□□ 'так, отож' (□□□□, □□ □□□-□□□, □□□ □□□□ □□ □ѣ□□? (185а)).

20. частка **май** утворює ступені порівняння (□□□□ □□□□□□ □□□ □□□□□, □ □□□□□-□□ □□□ □□□□ □□□□□□□□□□ (140а); □□□□□ □□□ □□□□□ □□□□, □□□ □ □□, □□□ □□□ □□□□□ □□□ □□□□□□□ (140а)); можуть ступенюватися також дієслова (**май гадати** 'краще (більше) думати' (**штобы май гадавъ за оный свѣтъ, нѣжъ за сесь** (24а)).

21. прийменники **пудъ** 'під' (**дерзай, члвѣче, и бѣгай пудъ крыла Божіи** (106а), **пузля** 'біля' (**сидѣла пузля нугъ Іисусовыхъ** (187б)), **ико** //**ко** 'до' (**пришолъ сотникъ ико Іисусови** (58б)), **вытъ** // **выдъ** 'від' (**исцѣлила ся вытъ той болести** (59а)), що також функціонує як префікс **выд-** (**выдкрывъ тоту науку детюмъ** (108а)), **научайме ся выдцѣ, як мовывъ Христосъ** (97а)), **на** 'проти' (**если Богъ изъ нами, кто ино на насъ** (193б)), **упередъ** 'перед, поперед' (**упавъ долу упередъ пана свого** (120а).

22. прийменники **кремъ, окремъ** (**кремъ въ тройци одного**; **окремъ стану жоны своеи** (229а-229б)).

23. багатство лексичних і семантичних діалектизмів, які є, зокрема, румунізмами та мадяризмами за походженням (**бетегъ** // **бютюгъ** 'хвороба' [див.: Дидик], **бирувъ** 'суддя' (мад. biró); **буката** 'кусень, шматок' (рум. bukata); □ѣ□□□□□□□□□ 'свідчити, засвідчувати' (мад. bizonyit); □□□□□-□□□□ 'звільнятися, визволятися, відкуповуватися' (мад.vált); □□□□□□□ 'викуп', (мад. váltság); **гаталомъ** 'ґвалт, насильство' (мад. hatalom); **казда** // **газда** 'господар' (мад. gazda); **кваръ** 'хвороба; нещастя' [див.: Дидик]; □ѣ□□ 'форма, спосіб' (мад. kép); **марга** 'майно', 'худоба' (мад. marhou);

провкатыръ ‘адвокат’ (мад. prókátor); **салашовати** ‘ночувати’, **салашъ** ‘нічліг; обитель’ (мад. szállás); **симбреля** ‘зарплата’ (рум. simbrie); **ґрюкъ** ‘спадок, спадщина’ (мад. örök); **фѣль** //**фєль** ‘різновид, вид’ (мад. féle); **чаловати** ‘обманювати’ (мад. csal) та ін.

Зазначені говіркові риси збережені в сучасному мовленні закарпатців [1; 7].

Література

1. Атлас української мови. – Т. ІІ. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – Київ, 1988.
2. Деже Л. Очерки по истории закарпатских говоров. – Будапешт, 1967.
3. Німчук В.В. Українські діалектні переклади Святого Письма // До джерел: Збірник наукових праць на пошану О. Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Львів, 2004. – С. 383–389.
4. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. – Ч. І. Звучня і морфологія. – Прага, 1938. – С. 421–427.
5. Панькевич І. Закарпатський діалектний варіант української літературної мови XVII–XVIII ст. // Slavia. – 1958. – Т. 28. – С. 171-181.
6. Петров. А. Отзвук реформации в Русском Закарпатьи XVI в. Няговские поучения на евангелие. – Прага, 1923.
7. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – Київ, 2000. – С. 174–176.
8. Чуба Г. Зі студій над українськими Учительними Євангеліями ІІ половини XVI–XVII ст. (генеза та особливості стилістичної організації текстів проповідей // До джерел: Збірник наукових праць на пошану О. Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Львів, 2004. – С. 59–79.